

Ad fontes!

Ірина Приліпко

УДК 821.161.2.09:27-726.25(477)

*До 300-ліття від дня народження
ігумена Мотронинського монастиря
Мельхіседека Значко-Яворського
(1716–1809)*

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОСТАТІ МЕЛЬХІСЕДЕКА ЗНАЧКО-ЯВОРСЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті простежено традиції відтворення в художній літературі, зокрема в українській історичній прозі, постаті церковного діяча другої половини XVIII – початку XIX ст. Мельхіседека Значко-Яворського. З'ясовано особливості художньої інтерпретації образу Мельхіседека в контексті історичних, суспільно-політичних, церковно-релігійних подій, у вимірах ідейно-тематичних, образних домінант конкретних текстів. Окреслено роль і місце постаті ігумена Мельхіседека в церковному та національному житті українців.

Ключові слова: гайдамаччина, ігумен, історія, монастир, образ, православна церква, роман.

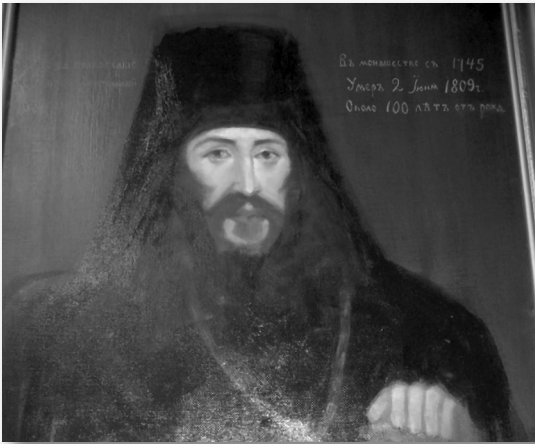
Iryna Prylipko. Interpretation of Melhysedek Znachko-Yavorskyi's personality in Ukrainian literature

The paper observes tradition of portraying the church figure Melhysedek Znachko-Yavorskyi from the mid-18th to the early 19th century in fiction, especially in Ukrainian historical prose. The author surveys peculiarities of literary interpretation of the character in the context of historical, social, political, religious events, ideas, themes and image dominants of texts. The author sketches the role and place of the superior Melhysedek in the Church and national life of Ukrainians.

Key words: Haydamachchyna, superior, history, monastery, image, Orthodox Church, novel.

*... а згадаєш,
То була й дорога
З монастиря Мотриноґо
До Яру страшного.
(Т. Шевченко "Холодний Яр")*

В образній системі української літератури, зокрема в історичній прозі, особливе місце посідає художня інтерпретація історичних постатей духовних діячів – митрополитів Петра Могили, Сильвестра Косова ("Сагайдачний" Д. Мордовця, "Гетьман Іван Виговський" І. Нечужа-Левицького, "Богдан Хмельницький" М. Старицького), Дмитра Туптала, Стефана Яворського ("Орда" Р. Іваничука, "Сон сподіваної віри" В. Шевчука), Мефодія Филімоновича ("Мазепа" Б. Лепкого), Андрея Шептицького ("Хресна проща", "Вогненні стовпи" Р. Іваничука), архімандритів Єлисея Плетенецького ("Людолови" З. Тулуб), Інокентія Гізеля, Іоанікія Галятівського, Лазаря Барановича ("Юрась Хмельниченко" О. Пахучого, "Останній похід короля" І. Корбача), єпископів Гедеона Балабана, Феофана Прокоповича ("Манускрипт

Портрет Мельхіседека Значко-Яворського пензля невідомого художника початку XIX ст. (зберігається у Черкаському обласному краєзнавчому музеї)

з вулиці Руської” Р. Іваничука, “Гетьманський скарб” Ю. Мушкетика, “Плаче пастушок у довгій негоді” В. Шевчука) та ін. Не оминули увагою українські письменники й постать ігумена Мотронинського монастиря Мельхіседека Значко-Яворського (1716–1809) – сподвижника православ’я, самовідданого захисника релігійних прав свого народу. Художня інтерпретація образу Мельхіседека ґрунтована на історичних та легендарних фактах, репрезентована крізь призму світоглядних, ідейних принципів авторів, у контексті славетних і трагічних сторінок української історії.

Як відомо з документальних джерел, Мельхіседек (світське ім’я Матвій) походив із козацької родини осавула Лубенського полку Карпа Ілліча Значко-Яворського; навчався в Києво-Могилянській академії, яку закінчив 1738 р. У 1745 р. прийняв чернечий постриг у Мотронинському монастирі. Проїшовши щаблі монастирської ієрархії, став 1753 р. ігуменом. У 1761 р. Мельхіседек був призначений управителем (благочинним) правобережних православних церков і монастирів Переяславської єпархії. Під дією політичних, церковно-релігійних і територіальних чинників становище православної церкви на той час було надзвичайно складним. Ще на початку XVIII ст. на Правобережній Україні, яка входила до складу Польщі, православна церква була позбавлена власної ієрархії, адже правобережні єпископи підтримали церковну унію. Адміністративний центр православної церкви був на Лівобережній Україні (перебувала у складі Росії), у Переяславі, проте зв’язок із Переяславським єпископом був ускладнений через територіальний кордон. У таких умовах православна церква на Правобережжі опинилася без захисту перед релігійним тиском із боку католиків та уніатів, який часто супроводжувався збройним захопленням православних церков, монастирів і перетворенням їх на уніатські, змушуванням православних зрікатися своєї віри. Зазнавав нападів, грабівництва з боку прихильників унії й Мотронинський монастир, про що свідчать збережені документи тих часів, зокрема звернення ігумена Мельхіседека до Переяславського єпископа [9, 50]. Усвідомлюючи складність становища, Мельхіседек спрямував свої зусилля на те, щоб православні не відчували себе вівцями без пастиря, активно захищав права православного духовенства, дієво й результативно відстоював православ’я: “Восени 1761 р. бажання приєднатися до Переяславської єпархії виявили двадцять два священики Чигиринського староства; протягом 1763 – 1764 рр. благочинним було висвячено 10 новозбудованих церков. На кінець 1765 р. на Правобережжі налічувалося 80 православних культових споруд, створювалися нові парафії. [...] управитель справами правобережної православної церкви здійснив ряд кроків, спрямованих на легалізацію гнаного віросповідання. Він зав’язав контакти з відомим захисником православ’я у Білорусі Георгієм Кониським, налагодив регулярний обмін інформацією з переяславською консисторією, упорядкував діловодство парафій, створив на Правобережжі керівний

орган – духовне управління українських церков” [10, 246]. Завдяки заходам Мельхіседека впродовж 1765–1766 рр. до православ'я з унії повернулося 150 священників [1, 344]. З метою захисту православних Мельхіседек побував у Петербурзі (літо – осінь 1765 р.), де його прийняла Катерина II й видала документи, які мали забезпечити права православного населення та духовенства. Під час поїздки у Варшаву в січні 1766 р. Мельхіседек передав їх польському королю та російському послу. Відомо про візит Мельхіседека до Варшави й у січні 1768 р. з метою вплинути на рішення сейму щодо релігійних прав православних [8, 52–53]. Отже, ігумен Мотронинського монастиря шукав дипломатичних шляхів врегулювання конфлікту, прагнув, як свідчить Ф. Лебединцев, примирити ворогуючі сторони: “В этом отношении ему предстоял великий подвиг быть, по наказу Гервасия, как бы примирителем двух враждующих сторон, – удержать народ в повиновении местным иноверным властям, не допускать его до бунтов и кровопролития, и в тоже время возбуждать всех к мужественной защите церковей, твердому исповеданию православной веры и великодушному перенесению гонений от врагов” [8, 15]. За активну діяльність та непохитну позицію Мельхіседека переслідували, ув'язнювали (зокрема, влітку 1766 р. він був захоплений уніатським митрополитом Мокрицьким), принижували (примусово надягали одяг католицького священника, били, намагалися отруїти та заживо замурувати) [8, 35–39]. Проте він не полишив своєї справи, не піддався на підкуп, не спокусився привабливими перспективами, які обіцяли йому уніати в разі зречення православ'я: “По временам являлись посланцы от митрополита Володковича, приезжали и любопытствующие из разных окрестностей; но и те и другие старались лишь о том, чтобы каким нибудь способом преклонить его к унии. Мельхиседек оставался тверд и непоколебим в православной вере, за которую давно уже решил положить живот свой” [8, 40]. Неодноразово перебуваючи у смертельній небезпеці, Мельхіседек не втрачав стійкості, вірності й саможертвності, адже “справа його народу і його прав була в нього більшою, ніж особиста справа. Він був тим Пастирем, що дає життя за вівці” [7, 153–154].

Чутки про грамоти Катерини II (“золота грамота”), які нібито привіз Мельхіседек, а також посилення римо-католицького та уніатського тиску, насилля з боку барських конфедератів зумовили зібрання в Холодному Яру близько 1000 повстанців під керівництвом Максима Залізняка. Мотронинський монастир та місцевість навколо нього (Холодний Яр) стали осередком гайдамацького руху. Саме там у березні і квітні 1768 р. велася підготовка до Коліївщини. На жаль, документальні джерела не зберегли чітких відомостей, подробиць щодо участі Мельхіседека Значко-Яворського в гайдамацькому повстанні. Більшість науковців та письменників дотримуються думки про те, що ігумен виступив ідеологом повстання 1768 р., хоча й був відсутній на той час у монастирі [1, 438]. Зустрічаються твердження про неможливість підтримки Мельхіседеком повстанців на основі таких аргументів: відсутність ігумена на час повстання в Мотронинському монастирі, його заклик не вдаватися до насильницьких дій, непритягнення Мельхіседека до суду після придушення гайдамаччини, а лише переведення його в інший монастир [8, 55]. Водночас беззаперечним фактом, на який вказують більшість дослідників та документів, є причетність ігумена Мельхіседека до повстання 1768 р. Як і якою мірою вона виявлялася – це вже простір для розгортання наукових та художніх гіпотез. В. Матях зазначає: “Враховуючи ж ту роль, яку відіграв релігійний чинник у національно-визвольних змаганнях українського народу протягом XVII – XVIII ст., слід визнати Мелхиседека Значка-Яворського лише

Тарас Шевченко "Мотрин монастир" (акварель, 1845 р.)

ідейним натхненником Коліївщини, бунтарський дух якого на певному етапі антиуніатської боротьби в Правобережній Україні перестав задовольняти не тільки польський, а й російський уряд. Саме цим пояснюється те, що у розпалі репресій проти керівників повстання його спіткала не страта, а лише почесне заслання в переяславський Михайлівський монастир без права будь-коли з'явитися в правобережних єпархіальних володіннях" [10, 250]. Відтак, після придушення повстання, проведення слідства Мельхіседека було переведено до Михайлівського монастиря в Переяслав, у якому він став настоятелем. З 1776 р. по 1781 р. Мельхіседек був ігуменом Видубецького монастиря та намісником Софіївського собору в Києві. З липня 1781 р. й до останніх днів – ігуменом Петропавлівського монастиря у Глухові. У визначенні ролі Мельхіседека Значко-Яворського в Коліївщині мали значення й політичні чинники. Показовими в цьому сенсі є судження В. Кудрика – письменника й священника з діаспори: "[...] вістки про Яворського, що він був проти повстання, були очевидною московською видумкою. [...] Українські герої були ненависні московській політиці, отже, треба було і про Яворського говорити як про звичайного монаха, що вміє лише молитись і терпіти" [7, 106–107].

Історичні факти обростали гіпотезами, поєдувалися з легендами – все це сформувало простір для художньої рецепції постаті ігумена Мотронинського монастиря, яка стала об'єктом зображення у багатьох літературних творах. "Шевченко був першим, що згадав Яворського в "Гайдамаках", хоч і не назвавши його по імені, але показав нам в величавім світлі його безіменну особу. Показав не ім'я Яворського, а його велику душу" [7, 209]. Відтворюючи в поемі "Гайдамаки" (1839) повстання 1768 р., Т. Шевченко спирався на народні легенди, спогади учасників, розповіді діда по батькові, окремі твори тогочасних істориків і письменників, власні враження від перебування в Мотронинському монастирі. Можна стверджувати, що прототипом благочинного в поемі "Гайдамаки" був Мельхіседек Значко-Яворський, адже саме йому на той час підпорядковувалося духовенство Правобережжя. Виступаючи в поемі ідейним

натхненником повстання, благочинний апелює до історичної пам'яті, закликає стати на захист зганьблених Батьківщини й церкви: "... Поміж возами / Попи з кропилами пішли; / За ними корогви несли, / Як на Великдень над пасками. / „Моліться, братія, моліться! – / Так благочинний начина. – / Кругом святого Чигрина / Сторожа стане з того світу, / Не дасть святого розпинать. / А ви Україну ховайте: / Не дайте матері, не дайте / В руках у ката пропадать. / [...] Згадайте праведних гетьманів: / Де їх могили? Де лежить / Останок славного Богдана? / Де Остряниця стоїть / Хоч би убогая могила? / Де Наливайкова? Нема! / [...] Не плачте, братія: за нас / І душі праведних, і сила / Архістратиґа Михаїла. / Не за горами кари час. Моліться, братія!” / [...] А дякон: / „Нехай ворог гине! / Беріть ножі! Освятили”” [22, 84–86].

М. Старицький у романі “Останні орли” (вперше опублікований російською мовою в газеті “Московский листок” 1901 р.), орієнтуючись на історичні факти й документи (праці М. Максимовича, В. Антоновича, М. Костомарова, публікації в “Архиве Юго-Западной России”, “Записках о Южной Руси” П. Куліша, “Киевской старине”), вміло поєднуючи їх із народними переказами та художньою вигадкою, розкрив передумови повстання 1768 р. Як відомо, 1768 р. польський сейм під тиском російського посла та послів інших держав визнав за православними право на вільне дотримання своєї віри. Між Польщею та Росією було укладено угоду, за якою православні зрівнювалися у правах з католиками, проте польська шляхта в м. Барі створила конфедерацію, яка протестувала проти ухвали сейму й виступила за збереження необмежених прав польської шляхти й католицького духовенства. Переслідування православних розгорнулися з новою силою: “Мов шуліки, мов гайвороння, налетіли звідусіль на безталанну, осиротілу Україну уніати, ксьондзи й пани; знову з'явилася на Україні страшна, кривава примара унії й почалася дика розправа... [...] що ж до схизматицького священика, то вважалося, що він належить усім, і кожен католик міг мучити його, як йому заманеться...” [20, 24–25, 61]. У таких умовах останніми “оазами православ'я” [20, 399] були монастирі – Чигиринський, Медведівський, Жаботинський, Лебединський, Корсунський, Богуславський, Трахтемирівський, Канівський, Ржищівський, Лисянський, Мотронинський: “Останнім часом, коли козацтво і автономія України впали, а руський народ і грецька віра були приречені лютим католицизмом і свавільною шляхтою на цілковите знищення, правобережні монастирі стали єдиною опорою переслідуваного руського під'яремного люду” [20, 399].

Варто нагадати історію православної твердині – Мотронинського Свято-Троїцького монастиря. Розташований біля Чигрина в Мотронинському лісі, монастир відомий як один із найдревніших на території України, адже перші згадки про нього сягають XI ст. Монастир був заснований на місці скіфського городища, за легендами, дружиною воєводи князя Ярослава Мудрого – Мотроною (чи Мотрею). Під час татаро-монгольської навали 1240 р. він був спалений. Відновлений у 1568 р., Мотронинський монастир потрапив під патронат козацтва і став осередком православ'я, центром антиуніатського руху, особливу роль відігравши в 60-ті рр. XVIII ст. під час Коліївщини: “В цей час (березень 1768 р.) в кам'яних келіях Мотронинського монастиря відбувалася таємна нарада групи запорізьких козаків, на якій обговорювалася підготовка повстання [...]” [19, 96]. М. Старицький акцентує, що ченці монастиря “під рясою смирення й забуття мирської суєти ховали в своїх серцях почуття безмежної любові до змученої батьківщини й ненависті до її ворогів” [20, 263], а тому схвалили пропозицію М. Залізняка освятити зброю повстанців (побутують різні версії щодо дати освячення зброї: 18 травня, тобто на Трійцю

1768 р., 26 травня, у день початку походу [21, 98]). Дотримуючись думки про непричетність ігумена Мельхіседека до освячення зброї, М. Старицький цією роллю наділяє отця Єлпідифора [20, 501]. Як свідчить історія, конфедерати нападали на Мотронинський монастир 5 квітня та 11 травня 1768 р., грабували монастирську скарбницю, руйнували споруди, вбивали ченців. Проте православна твердиня не була остаточно знищена й відроджувалася знову. Показово, що Мотронинський (Мотрин) монастир відіграв важливу роль і в 1918–1922 рр., ставши осередком українського повстанського руху, національно-визвольної боротьби проти більшовиків. Як і в XVIII ст., на початку 20-х рр. ХХ ст. монастир (з 1910 р. функціонував як жіночий) зазнавав грабувань та руйнувань від більшовиків. Загарбники грабували, палили й нищили монастирське майно, дзвони, ікони, книги. Показові епізоди, базовані на історичних свідченнях, відтворені в романі “Залишенець. Чорний Ворон” В. Шкляра: “[...] почали хапати й ховати за пазуху все, що блищало – золочені хрести, трисвічники, срібні дискоси, дароносиці, чаші... [...] Вони натрапили на книгозбірню, та оскільки цупкий папір не годився на самокрутки, то одривали від книг позолоту та срібні фібули, а решту кидали зо зла у вогонь під дзвіницю” [23, 83]. 1923 р. монастир був закритий, а 1928 р. його землі й майно передані комуні. За радянської влади були зруйновані монастирські споруди, скіфські кургани й козацькі могили розорані. 1991 р. Мотронинський монастир було відреставровано та відновлено (нині є жіночим православним монастирем).

У моделюванні образу ігумена Мотронинського монастиря Мельхіседека М. Старицький слідував за історичними фактами. Так, з 1761 р., виконуючи обов'язки управителя православних церков і монастирів Правобережної України, Мельхіседек розгорнув антиуніатську діяльність, активно й самовіддано захищав православ'я, їздив у Петербург і Варшаву відстоювати права православних, зміцнив церковно-адміністративний устрій православної церкви на Правобережжі: “Присвятивши себе цілком, до самозабуття порятунку православної віри й руської народності, він увесь віддався великій справі боротьби за відновлення людських прав рідного народу” [20, 263]. Мельхіседек переконаний, що в ситуації, у якій опинилася православна церква, не час думати про спасіння власної душі й сидіти, склавши руки. Ігумен нехтував особистою безпекою, за жодних умов не згоджувався залишати свою паству й рятуватися самому: “ – Нехай не заволдіє мною страх і не вдасться ляхам похитнути дух мій! [...] Зостануся тут до останнього дня, хай не збудеться речене в Святому Письмі: „Поражу пастиря, і розійдуться вівці!”” [20, 321–327]. Спираючись на історичні свідчення, М. Старицький відтворив страждання й поневіряння, яких зазнав ігумен від уніатів (ув'язнення, приниження, намагання отруїти, спроба замурувати у в'язниці). Письменник наголошує, що Мельхіседек сповідував “розумну тактику й обережність” [20, 264] у своїх діях й не визнавав насильницьких методів боротьби, сподівався на дипломатичне врегулювання церковно-релігійних конфліктів. Проте візити до Петербурга й Варшави дали лише тимчасовий ефект і згодом Мельхіседек усвідомлює, що мирні засоби боротьби вичерпані і правда на боці Залізняка, який закликає до збройного захисту згнаньблених церкви й народу. М. Старицький психологічно вмотивовано у формі внутрішнього монологу відтворив боротьбу в душі ігумена, викликану неможливістю узгодити заповіді Христа про любов до ближнього, терпеливість і покірність із методами збройного відстоювання справедливості, а отже, з кровопролиттям і насильством: “ – Терпіти, терпіти й прощати, – прошепотів він сам собі, – й не ставати проти зла? А якщо це зло загрожує поглинути цілий край? Загрожує поглинути й

розтлити душі тисяч й тисяч людей? Якщо це зло здійсмає руку й на святину святинь, невже ж і тоді терпіти? Ні-ні, терпіти таке зло – согрішити перед Господом. Чи не озброїлися ж сини первосвященника Маккавея на захист храму Господнього? Чи не поховав же Самсон під руїнами храму ненависних філістимлян? Чи не вигнав же сам Христос гедлярів із храму?” [20, 339]. Використовуючи легенди про “золоту грамоту”, письменник показує, що Мельхіседек доручив отцю Антонію відтворити золотим чорнилом царську грамоту, у якій має звучати підтримка й заклик Катерини II до повстання проти польського панства й католицько-уніатського духовенства, і віддати її Залізнятку “лише тоді, як воістину вдарить наша остання година” [20, 341].

А. Кащенко в “Оповіданні про славне Військо Запорозьке низове” (1916) акцентував на таких епізодах, пов’язаних із діяльністю й позицією ігумена Мельхіседека: поїздка на Січ із метою заручитися допомогою козацтва у справі захисту православ’я (“Запальні промови ігумена дуже схвилювали запорозьке товариство. Козаки плакали, присягаючись стояти за віру батьків до останнього загину [...]” [5, 488]); благословіння гайдамак, освячення їхньої зброї (“З вісімнадцятьма товаришами Залізнят, взявши у Мельхіседека благословення, вийшов у ліс за дві верстви од монастиря до Холодного Яру і там почав лагодити зброю та закликати до себе людей з усіх околиць. [...] Наприкінці квітня Залізнят вирушив із своїми ватагами з лісу і, як оповідають народні перекази, після посвяти Мельхіседеком козацької зброї, рушив з коляями на Медведівку [...]” [5, 490]).

Г. Колісник в історичному романі “Полин чорний, мак гіркий” (1987) художньо інтерпретував більше фактів, які залишила історія про Мельхіседека. “Основні віхи життєвого шляху Значко-Яворського відображені в романі „Полин чорний, мак гіркий” переважно завдяки засобам ретроспективи. [...] Прозаїк репродукує найсуттєвіші факти біографії героя в контексті доленосних подій вітчизняної історії [...]” [15, 94], – зауважує Л. Ромащенко. Спогади, роздуми Мельхіседека про пережите, до яких він вдається під час свого арешту й перевезення до Корсуня, а потім до Радомишля [6, 49–56; 62–64], відіграють ключову роль як у формуванні сюжетно-композиційної структури роману, у якій важливе значення має зміщення пластів хронотопу, так і у відтворенні образу ігумена, його життєвого шляху, світоглядної позиції, переконань. Окрім фактів із життя Мельхіседека, які відомі з творів інших письменників (відомості про батька, візити влітку 1765 р. до Петербурга, у січні 1766 р. до Варшави з метою відстояти релігійні права православних, ув’язнення влітку 1766 р., приниження й знущання з боку уніатів, намагання отруїти, замурувати живцем, порятунок та ін.), Г. Колісник художньо розширює інтерпретацію фактів про братів Мельхіседека, його навчання в Київській академії, значення для нього постаті Георгія Кониського, поїздку на Нову Січ, спілкування з Петром Калнишевським. Крізь призму письменницького бачення Мельхіседек постає свідомим своєї місії, відповідальним за долю не лише православних як релігійної спільноти, а за долю українського народу як окремої нації. Важливо, що Г. Колісник наголошує на розумінні Мельхіседеком взаємозв’язку національної та церковної приналежності (православ’я віддавна було чинником національного самоусвідомлення, ознакою приналежності до українського народу). Саме тому для Мельхіседека важливо “порятувати рідний народ, зберігши й о г о д у ш у ж и в у...” [6, 54]. На значенні взаємодії національних та церковних чинників у житті народу, на єдності патріотичних і релігійних почуттів у власній життєвій позиції ігумен наголошує під час суперечки з Мокрицьким: “ – Моя діяльність – служіння Богу й народові, до якого я і сам маю честь належати. Як православний і патріот, я мав спокійно дивитися на те, як католицьке й уніатське

духовенство наповнює наш край? Чим сильніше йшла навала уніатської пропаганди, тим більша необхідність виникала у протидії іновірному впливу і тим відвертіше йшла агітація в ім'я всього руського й православного” [6, 60].

Як вже зазначалося, в історії не збереглися достовірні факти, які б засвідчували особисту участь Мельхіседека в підготовці Коліївщини, в освяченні гайдамацької зброї. Проте, за художньою версією Г. Колісника, Мельхіседек – “твердий і рішучий, воїн в душі” [6, 55] – є ідеологом та організатором повстання 1768 р., для якого релігійна свобода українців є невіддільною від національної: “Монастир Мотронинський став центром, магічна сила слова його, ігумена монастиря Мельхіседека, збирала нелічені натовпи... [...] Народ не бунтувався, він твердо йшов до своєї мети – бути!” [6, 51]. Продовжуючи традицію Т. Шевченка (“Гайдамаки”) та А. Кашенка (“Оповідання про славне Військо Запорозьке низове”), спираючись на легендарний матеріал, Г. Колісник показав, що саме Мельхіседек благословив повстанців на боротьбу, освятив їхню зброю. У формі непрямих цитат із Шевченкових “Гайдамак” у романі відтворена промова ігумена під час освячення гайдамацької зброї: “Мельхіседек повів із церкви хід. Перед ним розступалися, наче розрізав натовп, кропив і кропив усіх свяченою водою. [...] – Моліться, браття! Моліться... [...] В молитві сила... не дасть святого діла розіпнуть. Від Конашевича не гасне біда. [...] Настав час кари. Укруг святого Чигирина стає сторожа наших людей з того світу. Згадаймо праведних... Де могили? Де лежить наш славний батько Богдан? Де хоча б убога могила Острияниці? Де Наливайкова? [...] Мельхіседек кропить гору ножів, освячує Залізняка з браттями. – За нас душі праведних! І силу архістратиґа Михайла!” [6, 180–181].

Репрезентувавши ігумена Мельхіседека як натхненника повстання 1768 р., Г. Колісник водночас не акцентував на суперечностях між християнськими та збройними методами боротьби, які, безперечно, міг переживати Мельхіседек, обмежившись реплікою одного з героїв твору: “[...] Мельхіседек у душі козак, [...] шістдесят восьмий zorganizував він! Але як глибоко релігійний чоловік він ужахнувся жорстокості... як віруючий, він проти насилля” [6, 33].

У романі М. Глухенького “Коліївщина” (1966) в реалістичній манері відтворені відомі з історії події, зокрема візити ігумена Мельхіседека до Катерини II та до польського короля з метою отримати документальні свідчення, які б захистили православних від сваволі католиків та уніатів. Як і М. Старицький, М. Глухенький показує віру Мельхіседека в дієвість грамот короля про свободу віросповідань, у можливість дипломатичними шляхами захистити православну церкву, у чому він і намагається переконати духовенство: “ – Твердо, непохитно стояти, бути у православ’ї. [...] Треба скрізь читати мирянам оці привілеї. Це підніматиме їх дух. В проповідях пояснювати законність нашої справи, оберігати й не допускати посполитих до бунту [...]” [3, 25, 41]. Відповідаючи за становище православної церкви (адже “за його невтомне піклування про захист православ’я надано єпископом переяславським і бориспільським Гервасієм завідування всіма православними церквами Правобережжя” [3, 19]), будучи непохитним у своїх переконаннях та діях, вірячи в перемогу справедливості, Мельхіседек намагається це передати й православному духовенству: “ – Пам’ятайте, од нас залежить все. І повинні вести за собою отару, а не плестись позаду. Не будемо діяти – нас заклюють, не те що унія, а й кури...” [3, 27]. Подібно до М. Старицького, М. Глухенький показує сумніви Мельхіседека щодо можливості захисту православ’я грамотами, привілеями, переконаннями, тобто мирними засобами, відтворює вагання, викликані суперечностями між християнськими заповідями й методами збройного захисту рідної церкви. Усе ж у проповіді на Трійцю

1768 р. Мельхіседек застерігає від збройного протистояння (“Не шляхом безчинств, злодіянь, а миром, любов’ю до ближнього можна визволитись” [3, 209]) й зброю повстанців освячує не він, а чернець Іоан [3, 212].

У романі “Великий благовіст” (1980) М. Сиротюка продовжено традицію зображення ігумена Мотронинського монастиря як непохитного захисника православ’я: “Обернув свою обитель на фортецю, недоступну для єзуїтів та уніатів. [...] Мабуть, недарма Максим Залізняка освячував свою зброю саме в Мотрониному монастирі, обрав його за центр, початок повстання. [...] Гарячого духовного пастиря старожитній вірі дав старшинський рід Значків-Яворських, гарно потрудилися професори Київської академії над вихованням хлопця, який у Мотрониному монастирі з Матвія обернувся на Мельхіседека. Приємно знати й те, що Гервасій не помилився, доручивши йому сім років тому виконувати обов’язки правителя всіх монастирів та православних церков Правобережної України. Добре виконує ті нелегкі обов’язки Мельхіседек. Скільки він зазнав прикрощів і мук від уніатських верховодів біскупа Феліціана Володковича та інстигатора Григорія Мокрицького, а й досі не кається, не боїться, діє наче одержимий” [16, 407–408]. Як і М. Глухенький, М. Сиротюк показує, що Мельхіседек не схвалював збройного повстання й написав “увещеваніє до ченців свого монастиря та жителів Черкас і Сум, закликав не братися за зброю, не підтримувати гайдамаків” [16, 409]. Відповідно, письменник підтримує й версію про непричетність ігумена до освячення гайдамацької зброї (“[...] перед початком повстання Мельхіседек жив не в Мотрониній обителі, а в Переяславі, в єпископських покоях, отже, й не міг благословляти Залізняка на збройний виступ” [16, 409]).

За художнім баченням, репрезентованим в іншому романі М. Сиротюка – “Побратався сокіл” (1964), освячення зброї здійснено ієромонахом Мотронинського монастиря на Трійцю після молебня (“[...] вийшов ієромонах на подвір’я з кадилом та кропилом, освятив мечі і подався назад у церкву” [17, 42–43]). Загалом, М. Глухенький та М. Сиротюк у художній інтерпретації образу Мельхіседека Значко-Яворського, зокрема в аспекті його причетності до гайдамацького повстання, притримувалися позиції, репрезентованої в дослідженні Ф. Лебединцева, який, спираючись на архівні справи, стверджував: “Все обстоятельства, изложенного нами дела, показывают, что Мельхиседек не принимал в нем ни малейшего участия. Живя в Переяславе, он заботился лишь о том, чтобы обыкновенным путем суда довести до конца давно начатое им дело о защите Украинцев от гонений за веру. [...] восстание в Украине 1768 года последовало помимо воли и участия Мельхиседека” [8, 50, 55].

У романі “Гайдамаки” (1957) Ю. Мушкетика духовна стійкість ігумена Мельхіседека підкреслена відтворенням його зовнішності: “Був це великий чоловік, повний на виду, з густою чорною бородою, такими ж густими вусами і бровами, з-під яких дивилися великі сміливі очі, сповнений внутрішньої сили, певний себе і своїх діянь” [12, 184]. Переживши ув’язнення, знущання й приниження, очікуючи смерті (мав бути замуrowаним живцем), Мельхіседек не втратив сили духу, не зрікся своєї позиції, не піддався на підкуп: “А віру свою він не продасть: хрест на його шиї – це часточка хреста, на якому розіп’яли його, Ісуса. Почувався сильним і дужим, почувався намісником Христовим у цьому краї [...]. – Ніколи і ніхто не штовхне мене на зраду, ніхто не зіб’є з путі істинної. Готовий прийняти муку в ім’я Господа Ісуса Христа” [12, 191–192]. Ю. Мушкетик показує, що Мельхіседек, вірячи в можливість дипломатичного врегулювання конфлікту, водночас, не відкидав збройного опору ворогам. На раді духовенства він заявляє: “ – Зброю треба купувати. Оружні загони створити потаємно... [...] Не дивуйтеся, возлюблена братія, що до меча

кличу. [...] Іншої ради не бачу” [12, 244]. Ігумен переконаний, що народу в його повстанні проти релігійного й соціального гніту потрібно проводиря, “і не тільки духовного, а й світського” [12, 185]. Шукаючи людину, яка могла б повести за собою народ, він зупиняється на Максимові Залізняку (за художньою версією письменника Мельхіседек був його дядьком). З волі Мельхіседєка Залізняк пройшов військовий вишкіл на Січі, який не став для нього марним (“Максим намагався надати гайдамакам того ладу, який панував у запорозькому війську. Не марно, виходить, стоптав на Запорожжі чоботи” [12, 305]), а з 1767 р. став послушником у Мотронинському монастирі.

За художньою версією Ю. Мушкетика, Мельхіседек зображений непричетним до освячення зброї повстанців (у романі це здійснив намісник ігумена ієромонах Гаврило, сам же Мельхіседек перебував на той час у Переяславі). Побачивши розмах, неконтрольованість повстання гайдамак, відсутність підтримки з боку влади, Мельхіседек написав і показав Румянцеву послання до духовенства й народу, в якому закликав не підтримувати дій повстанців: “Вже хапався за голову, довідуючись, що гайдамаки беруть місто за містом, вирубують не тільки католицьких духовних, а й панів. Ні, не лише проти унії вони воювали, на своїх повелителів підняли руку” [12, 418]. Зображуючи сцену візиту Румянцева до Переяслава, письменник акцентує на відносинах світської влади та церкви, показує залежність духовенства від царської політики: “Не личило духовним особам схилитися перед світськими владиками, нічийого гніву, окрім гніву господнього, не мусять вони боятися. Але так тільки у писанні сказано. Минули часи, коли влада світська хилилася перед владою духовною, багато чого змінилося на православній Русі. Високо вгору піднявся монарший трон і розчавив патріарший” [12, 416]. Цим пояснюється розгубленість і страх Мельхіседєка: “Поспішав гасити пожежу. Ще й треба було показати, що гасить за власною волею і не має до тієї пожежі ніякого стосунку. Втік сюди, в монастир, але спокою не мав. Буває так на світі: колишня велич перетворюється у нікчемність, колишня звитяга – у страхопудство” [12, 418]. Як данина ідеології епохи, у яку був написаний роман, сприймається зображення роздвоєння, страху ігумена, його лист до повстанців із порадою “скласти зброю і, поклавшись на Бога, віддатися в руки польських властей та просити в них прощення” [12, 421] й, відповідно, сприйняття його Залізняком як відступника (“ – Вже злякався. Панів стало шкода... Хотів і віру зберегти, і панів не зачепити” [12, 439]).

До образу ігумена Мельхіседєка Ю. Мушкетик звернувся й у романі “Прийдімо, вклонімося...” (надрук. 1996). Актуалізуючи тему історичної пам’яті, проблеми творення й інтерпретації історії, письменник зображує постать ігумена Мотронинського монастиря, події Коліївщини в інтертекстуальній, психологічно-ретроспективній площині. Важливу роль тут відіграють фрагменти літопису тієї доби, які Ю. Мушкетик мав нагоду читати та які використав у романі, процес усвідомлення несфальсифікованої радянськими ідеологемами історії, зокрема періоду гайдамаччини, аспірантом Олегом Зайченком, сприйняття історичних подій Василем Гордійовичем Чорним, який, за сюжетом роману, читав і переховував згаданий літопис, багато пережив, переосмислив, пояснив для себе причини трагізму історичної долі України. Відтак внаслідок відкриття раніше невідомих фактів, погляду на історичні події поза ідеологічними матрицями письменник поглиблює, розширює розуміння гайдамаччини в контексті актуалізації проблеми історичної пам’яті. За твердженням В. П’янова, Ю. Мушкетик “написав принципово новий твір, у якому переосмислив події двохсотлітньої давності, переосмислив у контексті принципово важливих проблем не тільки для нього самого, а й для всіх тих, хто пережив диктатуру

тоталітарного режиму й усвідомив жахливі наслідки послідовних регламентацій обсягів знання свого пракореня, історичної долі свого народу. [...] є всі підстави стверджувати, що в цьому творі письменник не тільки переосмислив написане в “Гайдамаках” сорок років тому, а й по-новому осмислив усе своє життя, життя людини, яка важила від початку самоусвідомлення на велике” [14, 132–133].

Через показ намагань аспіранта Олега Зайченка, який працює над дисертацією про гайдамаччину, розкрити невідомі, неоднозначно тлумачені події Коліївщини, встановити точні дати, імена тощо, Ю. Мушкетик актуалізує замовчувані, суперечливі відомості про повстання 1768 р., наголошує на його національному характерові. Процес встановлення істини для Олега Зайченка ускладнений тим, що в час, у який він жив (кінець 1950-х – 1960-ті рр.), не віталися наукові пошуки, які руйнували сформоване радянською системою бачення української історії: “Майже всі імена – історії неznані. Жодне джерело не вказує, що Залізняка вкрили гетьманськими бунчуками й що він склав присягу на вірність Україні. Відтак повстання постає зовсім в іншому світлі. (Десятим чуттям, куцим життєвим досвідом Олег вловлював, що такий перекут небезпечний для нього – для його дисертації... Але ж це істина. (Чи істина?)” [13, 47].

Зняття ідеологічних матриць з інтерпретації історичних подій відбувається під час розмов із Василем Гордійовичем, у процесі читання й осмислення фрагментів літопису. Так проливається світло на час початку Коліївщини, перебіг повстання, роль у ньому духовенства тощо. Василь Гордійович руйнує переконання Олега про позитивну роль “старшого брата” й “непохитну дружбу” з ним (“[...] гайдамаки – за Україну. Залізняка – гетьман. Справжній, з булавою... [...] України вони не хотіли дужче, ніж Польщі. Її вже дотерли в потеруху... А тут постає наново. В тому ж Чигирині, в Медведівці. Наш край кипів свободою од віку. Його скрутили останнім. [...] Нічого не змінилося до нинішніх днів” [13, 59]), а прочитані фрагменти літописного списку підтверджують це, увиразнюють проблему творення історії, залежність інтерпретації історичних подій від політичної ідеології (“Нашепотіли нам нашу історію, розказали її... І німці, й поляки, а найбільше – росіяни. Історію, яка потрібна їм” [13, 64]).

У розповідях Василя Гордійовича, у відтворених фрагментах літопису постать Мельхіседека Значко-Яворського фігурує зі збереженням акцентованих у романі “Гайдамаки” особливостями. Зокрема, ігумен доводився дядьком Максиму Залізнику, покладав на нього надії й не відкидав можливість збройного повстання: “[...] ігумен Мелхіседек віддав на придбання зброї вогнистої і холодної та коней свої власні та монастирські гроші, а також всі коштовні речі” [13, 79]. Письменник показує, що Мелхіседек безпосередньої участі в повстанні, в освяченні зброї не брав: “Він губку вимочив і кресало приніс. Правда, кресонув інший. У кінці дав задній хід; коли шаблі святили – дмухнув у Переяслав до Гервасія, єпископа. [...] коли на позов шляхти російський уряд потягнув Мелхіседека до суду, то нічого не міг довести, оте послання було єдиним документом, і воно свідчило на його користь, і врешті-решт послужило до його виправдання” [13, 23, 90]. Певного корегування зазнають епізоди з освяченням зброї та статусом Максима Залізняка. Якщо в “Гайдамаках” Ю. Мушкетик підтримав версію про освячення зброї намісником ігумена ієромонахом Гаврилом [12, 273–275], то в романі “Прийдімо, вклонімося...” розвиває гіпотезу про благословіння гайдамак та освячення їх зброї розстриженим ченцем Іваном Юрчиком – так стверджує Василь Гордійович [13, 23] й так зафіксовано у відтвореному літописі: “Благословив від церкви св. Мотрони розстрижений чернець Іван Юрчик, оний вручив: булаву, літаври, бунчуки предводителям повстання, також освятив зброю повсталим” [13, 77]. Максим Залізничак репрезентований не лише як гайдамацький отаман, а як

гетьман, який “прийняв клятву перед церквою і військом” [13, 77]; гайдамаччина ж сприймається не тільки як антиунійне й антифеодальне повстання, а і як національно-визвольна боротьба (“На закінчення церемоніалу приймали клятву святу за Україну [...]. Чернець Іоан Юрчик на плечі М. Залізняка накинув гетманську кирею та вручив коштовну домаської криці шаблю колишнього гетьмана правобережної України Петра Дорошенка [...]” [13, 77]). Відтак устами Василя Гордійовича та літописними рядками письменник скорегував зображене в “Гайдамаках”, зокрема те, що стосується освячення зброї, характеру повстання, ролі в ньому Залізняка та Мельхіседека.

Прикметно, що Ю. Мушкетик відтворює у своїх романах і таку особливість, зафіксовану в історичних документах та розвідках [8, 56; 11, 194], як обізнаність ігумена Мельхіседека в аптекарстві, його захоплення медициною (“Ігумен кохався в аптекарстві” [12, 232]; “...І сидів у затишній келії, в глибокому фотелі, з зарослю до самих очей чорною бородою суворий, мудрий Мотронівський ігумен Мельхіседек Значко-Яворський, перед ним у широкій дубовій шафі виблискували за шклом сотні склянок та пляшечок із позолоченими написами [...]” [13, 67]). На цій особливості акцентовано й у романах М. Сиротюка “Великий благовіст” та М. Глухенького “Коліївщина”. Зокрема, М. Сиротюк пише, що в Мотронинській обителі була аптека “з чималим набором ліків” [16, 407], а М. Глухенький зазначає: “Давнє захоплення алхімією, медициною, спостережливість і пильне прислухання до самотніх народних засобів, лікування травами – все це зробило йому (Мельхіседеку. – *І. П.*) славу лікаря” [3, 112]. Про те, що ігумен Мельхіседек займався аптекарством, йдеться й у романі Г. Колісника “Полин чорний, мак гіркий” [6, 111].

Значення Мотронинського монастиря та постаті його ігумена Мельхіседека Значко-Яворського актуалізувалося під час національно-визвольної боротьби українського народу проти більшовиків у 1918–1922 рр. Так, Ю. Горліс-Горський (Юрій Городянин-Лісовський) – письменник, старшина 2-го Запорозького полку армії УНР (1919–1920 рр.), осавул 1-го куреня полку гайдамаків Холодного Яру (лютий 1920 – весна 1921 рр.) – у документальному романі “Холодний Яр” (1936) на основі власних вражень та спогадів відтворив освячення в 1920 р. зброї новітніх гайдамак у Мотронинському (Мотриному) монастирі. Зокрема, показовим є такий фрагмент: “Наступного дня, 6 серпня, був Спас. У Мотриному монастирі зійшлася сила народу. [...] разом із жінками та дівчатами, що несли святити яблука та квіти, прийшло чимало дядьків і хлопців з рушницями. [...] Хресний хід провадив старенький монастирський священик, українець не тільки за походженням (здається, отець Іван), про якого вже згадував. Коли він розпочав посвячення, на траву, як по команді, лягли сотні рушниць, шаблі, ручні кулемети; між яблуками та грушками зачорніли ручні гранати. Побачивши це, священик схилив на груди сиву бороду і замислився, неначе нараджуючись зі своїм сумлінням. Потім звів до неба очі і широко махнув кропилом: – Благослови, Господи, на враги і супостати! [...] посвятили зброю, може, 600 – 700 чоловік” [4, 135, 137]. Під час мобілізації холоднорівців 29 серпня отець Іван “вже не вагався окроплювати зброю і прапори” [4, 148]. Невмирущою виявилася пам’ять про ігумена Мельхіседека, зокрема ім’я захисника православ’я та українського народу від релігійного та національного гніту актуалізувалося в часи холоднорівських змагань: священика з близьких до Холодного Яру сіл, який підтримував повстанців, прозвали отцем Мельхіседеком [4, 136]. Як і в часи Коліївщини, Мотронинський монастир (Мотрин монастир, “Мотря”) для учасників антибільшовицької боротьби був центром, фортецею, прихистком, а його дзвони – системою оповіщення: “У наступні дні, „Мотря” знову зажила життям воєнної фортеці.

На дорогах до монастиря викопали легко укріплені пункти передової оборони. Кожна сотня дістала на валах свою дільницю на випадок наступу червоних. [...] Найближчі села були повідомлені про відновлення порядку бойового збору за великим дзвоном Мотриного монастиря” [4, 139]. Страх і ненависть відчували більшовики до монастирських дзвонів, як показано і в романі В. Шкляра “Залишенець. Чорний Ворон” (2009): “Наказ вони мали один – зняти монастирські дзвони. Раз і назавжди знищити головну систему оповіщення гайдамацького краю, цієї проклятої, Холодноярівської республіки”, з якою довелось воювати довше і тяжче, ніж з поляками, німцями, Денікіним, Врангелем, Махном. І під голосіння черниць вони скинули монастирські дзвони (їх потім також відвезуть до Кременчука, а далі – до Харкова, як свідчення перемоги над цією новітньою Січчю, що підняла шаблі з-за прадавніх валів) [...]” [23, 82]. Спираючись на документальні свідчення, В. Шкляр акцентує на деталі, що свідчить про значення постаті й діяльності ігумена Мельхіседека, про ставлення до нього – його портрет висів у Свято-Троїцькій монастирській церкві серед ікон [23, 83]. Як і Ю. Горліс-Горський, В. Шкляр показує, що холодноярівці, слідуючи прикладу своїх попередників – гайдамак, освячували зброю: “Поклавши перед собою рушниці, кулемети, пістолі, гранати, опустившись на праве коліно, а на лівому тримаючи оголені шаблі, ми присяглися вживати зброю тільки супроти ворога-супостата, і панотець Олексій, благословляючи нас, дужо й натхненно, мов булавою, змахував кропилом [...]” [23, 223].

Отже, Мельхіседек Значко-Яворський увійшов в історію як непохитний захисник православ'я, який у надзвичайно складні часи захищав церкву від утисків, підтримував, об'єднував православних. Як управитель правобережних церков Мельхіседек завдяки своїй активній та цілеспрямованій діяльності зумів повернути в лоно православної церкви значну частину парафій, священників та мирян, відновити й упорядкувати церковний устрій, здійснити важливі дипломатичні кроки в напрямку захисту релігійних прав українців. В історичній та художній рецепції образ Мельхіседека Значко-Яворського постає на основі документальних та легендарних свідчень. Репрезентовані в художньому дискурсі історіософські моделі увиразнюють як індивідуально-авторське, так і загальноісторичне бачення та значення цієї постаті в церковному й національному масштабах. Спираючись на історичні відомості, біографічні данні, легенди й перекази, письменники акцентували притаманні ігумену Мельхіседеку риси, ключовими з яких є відданість православ'ю, непохитність у відстоюванні й захисті рідної церкви. Історією засвідчена причетність Мельхіседека до гайдамаччини, водночас цей факт обрис легендами й гіпотезами, оскільки не збереглися достовірні відомості щодо безпосередньої участі ігумена в підготовці повстання, в освяченні ним зброї. Все це створило простір для творчої інтерпретації позиції Мельхіседека, його ставлення до гайдамак, їхніх дій, а також для поглиблення психологізму зображення його образу. Показуючи підтримку Мельхіседеком захисників зганьблених народу й церкви, письменники виявляли неоднакове бачення й розуміння поглядів ігумена, його ставлення до збройного повстання: якщо Т. Шевченко, А. Кащенко, Г. Колісник зобразили Мельхіседека, який благословляє дії гайдамак, то інші письменники, зокрема М. Глухенький, М. Сиротюк, показали несприйняття й несхвалення ним збройного методу відстоювання релігійних прав. Постать ігумена Мельхіседека, знайшовши різноаспектну інтерпретацію в історії і твореній на її основі літературі, ілюструє суперечності між християнськими заповідями та соціальними конфліктами й водночас показує взаємозв'язок церковного й громадського життя, релігійного та національного модусів буття. Попри нечіткість окремих історичних свідчень, суперечності й припущення,

постать Мельхіседека Значко-Яворського – стійкого й саможертвовного захисника православ'я, безперечно, посідає показове місце в історії українського народу, його церкви й національно-визвольного поступу. Відтак актуальними залишаються слова діаспорного дослідника В. Кудрика: “А посеред тих гідних Українців стоїть особа їх великого оборонця, працівника і мученика – Мелхиседека Значка-Яворського. Знаючи, яким він був, ми мусимо нині, та і завсігди, схилити голови перед його особою. Він же великий праведник, великий народний оборонець, великий християнин і великий учитель поколінь. В нім ми бачимо примір, як треба свою справу обороняти” [7, 213–214].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.*: Збірник документів. – К.: Наукова думка, 1970. – 660 с.
2. *Гайдамацький рух на Уманщині. Коліївщина 1768 року*: Хрестоматія. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2002. – 213 с.
3. *Глухенький М.* Коліївщина: Історичний роман / *М. Глухенький*. – К.: Дніпро, 1989. – 393 с.
4. *Горліс-Горський Ю.* Холодний Яр: Документальний роман / *Ю. Горліс-Горський*. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2008. – 432 с.
5. *Кащенко А.* Оповідання про славне Військо Запорозьке низове // *Кащенко А.* Вибрані твори. – К.: Сакцент Плюс, 2008. – С. 157–591.
6. *Колісник Г.* Полин чорний, мак гіркий: Роман / *Г. Колісник*. – К.: Радянський письменник, 1988. – 263 с.
7. *Кудрик В.* Мелхиседек Значко-Яворський. Додаток до “Маловідомого”. – Вінніпег, Манітоба: Видавничка спілка “Тризуб”, 1957. – 220 с.
8. *Лебединцев Ф.* Архімандрит Мельхіседек Значко-Яворський / *Ф. Лебединцев*. – Черкаси: ПП Чабаненко, 2012. – 60 с.
9. *Маринівський Ю.* Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року: В 2 кн. / *Ю. Маринівський*. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 1997; 2002. – Кн. 1. – 1997. – 208 с.
10. *Матях В.* Мелхиседек Значко-Яворський // *Історія України в особах*: Козаччина. – К.: Україна, 2000. – С. 243–250.
11. *Мордовцев Д.* Гайдамачина. Історична монографія; пер. з рос. Т. Абрамової / *Д. Мордовцев*. – Дніпропетровськ: Січ, 2003. – 359 с.
12. *Мушкетик Ю.* Гайдамаки: Роман // *Мушкетик Ю.* Твори: У 5 т. – К.: Дніпро, 1987. – Т. 1. – С. 109–484.
13. *Мушкетик Ю.* Прийдімо, вклонімося...: Роман // *Сучасність*. – № 7–8. – 1996. – С. 15–114.
14. *П'янов В.* Пристрасть і правдивість сповіді // *Вітчизна*. – 1999. – № 3–4. – С. 131–133.
15. *Ромащенко Л.* Образи священнослужителів у сучасній українській історичній прозі // *Наукові праці: науково-методичний журнал*. – Випуск 210. Т. 222. Філологія. Літературознавство. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – С. 90–95.
16. *Сиротюк М.* Великий благовіст: Роман у двох книгах / *М. Сиротюк*. – К.: Радянський письменник, 1983. – 509 с.
17. *Сиротюк М.* Побратався сокіл: Роман. – К.: Дніпро, 1971. – 320 с.
18. *Слабошпицький М.* З голосу нашої Клію / *М. Слабошпицький*. – К.: Ярославів Вал, 2013. – 224 с.
19. *Смолий В.* Максим Залізник // *Український історичний журнал*. – 1990. – № 3. – С. 96–106.
20. *Стафицький М.* Останні орли. Історична повість з часів гайдамаччини / *М. Стафицький*. – К.: Дніпро, 1968. – 704 с.
21. *Храбан Г.* З історії гайдамаччини // *Український історичний журнал*. – 1968. – № 6. – С. 96–103.
22. *Шевченко Т.* Гайдамаки // *Шевченко Т.* Кобзар. – К.: Дніпро, 1999. – С. 57–119.
23. *Шкляр В.* Залишенець. Чорний Ворон: Роман / *В. Шкляр*. – Харків: “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. – 384 с.

Примітка:

У науковій та художній літературі зустрічаються різні варіанти написання чернечого імені Матвія Карповича Значко-Яворського: *Мельхіседек*, *Мелхиседек*, *Мелхиседек* тощо. У статті дотримано найпоширенішого варіанту написання: *Мельхіседек*. У цитатах збережена відповідність оригіналу.

Отримано 15 грудня 2015 р.

м. Київ

